Jakobsonova brněnská přednáška o staročeské literatuře (1934)

Martina Mecco

MODERNITAS — Université libre de Bruxelles
martina.mecco@ulb.be

Výzkum působení Romana Jakobsona v meziválečném Československu (1920–1939) ještě zdaleka není uzavřen. Cílem tohoto úvodu je představit Jakobsonovu přednášku *Česká středověká poezie*, dochovanou v rukopise z roku 1934,[1] a kontextualizovat ji v rámci Jakobsonova československého období, o němž lze uvažovat jako o „střední" etapě jeho vědeckého díla.

Všeobecně známá je Jakobsonova snaha obracet pozornost k badatelským otázkám, které byly považovány za již vyřešené, a navrhovat nové metodologické přístupy. Lze například připomenout rozsáhlou diskusi, kterou vyvolalo vydání jeho monografie *O češskom stiche preimuščestvenno v sopostavlenii s russkim* (*O českém verši především ve srovnání s ruským*, 1923), jež byla v roce 1926 publikována v upravené podobě česky pod názvem *Základy českého verše*.[2] Důležitost tohoto Jakobsonova polemického gesta v teoretické i metodologické rovině zdůrazňovaly již některé osobnosti české meziválečné akademické obce. Stačí citovat například závěr z obsáhlé recenze Jakobsonovy monografie, kterou v časopise *Naše řeč* publikoval Jan Mukařovský: „A jeho [Jakobsonova] kniha je přes svou suše odbornickou tvářnost kniha živá, která nezanechá čtenáře lhostejným. A kdyby neměla jiného výsledku, než že podnítí vážnější přemýšlení o otázkách českého verše, nebyla nadarmo napsána" (Mukařovský 1926, s. 221).

Tento polemický postoj je projevem výrazného ideologického podtextu, který je pro Jakobsonovy spisy charakteristický. Jeho aktivity by se totiž daly spojit s pojmem „boj": bojový postoj se projevuje nejen v polemickém pojetí Jakobsonových odborných spisů, ale také v jejich lexikální rovině, pro niž je charakteristické užívání právě slova „boj" a jeho odvozenin. Přitom se nejedná pouze o efektní rétorický prostředek, nýbrž

1 Rukopis je uložen v archivu *Roman Jakobson Papers*, MIT, inv. č. 0072, kart. č. 31, slož. č. 72. Chtěly bychom poděkovat jazykovědkyni prof. Lindě R. Waugh (University of Arizona) za laskavou podporu i souhlas k publikování rukopisu.

2 Publikování *Základů českého verše*, v nichž Jakobson na základě kritiky prozodické teorie Josefa Krále ze druhé poloviny 19. století formuloval nový přístup ke studiu české prozódie, vyvolalo velkou debatu. Na jedné straně Jakobsona někteří jeho současníci (např. Paul Eisner nebo Jan Mukařovský) podporovali, na druhé straně byl konzervativnějšími badateli (např. Emilem Smetánkou, Josefem Chlumským nebo Jindřichem Vondrákem) ostře kritizován; viz Mecco 2024.

OPEN ACCESS

skutečně o postoj, kterým se Jakobson netajil, jak o tom svědčí jeho korespondence s jinými badateli.[3] Stejně bojovný postoj lze pozorovat i v Jakobsonově výzvě k oživení paleobohemistiky.

Jakobson sice své paleobohemistické bádání začal systematizovat až na konci dvacátých let 20. století, nicméně odkazy na středověkou prozódii lze nalézt již v jeho pracích z počátku dvacátých let, například právě v monografii *O češskom stiche* z roku 1923. Touto oblastí výzkumu Romana Jakobsona se zabýval František Svejkovský v článku *Roman Jakobson and Old Czech Literature* (1977), který je dosud nejobsáhlejší analýzou Jakobsonových prací o staročeské literatuře. Avšak prvním, kdo tematizoval Jakobsonův přínos české medievistice, byl Jan Lehár, a to v článku *Co dal Roman Jakobson české medievistice* (2005).[4] Lehár v něm rozlišuje mezi Jakobsonem-literárním vědcem a Jakobsonem-přítelem českých básníků.

Úzká spolupráce literárních vědců s básníky byla jedním z příznačných rysů ruského formalismu a charakterizovala už Jakobsonova moskevská léta. Jeho dialog s kubofuturisty, jako byli Vladimir Majakovskij a Velimir Chlebnikov, byl skutečně zásadní, neboť např. právě ve spolupráci s Chlebnikovem napsal Jakobson monografii *Novejšaja russkaja poezija* (*Nejnovější ruská poezie*, publikovaná v Praze v 1921). Když se Jakobson přestěhoval do Československa, záhy navázal spolupráci i s českými umělci a spisovateli. Nelze však říci, že by tento model spolupráce do Československa importoval, plodnou spolupráci mezi uměleckou a akademickou sférou mu spíše umožnil sám český kulturní a společenský kontext. Jakobson zdůrazňoval potřebu vypracovat teorii poezie vycházející z přímého dialogu s básníky, jak uvedl v úvodu ke druhému svazku *Selected Writings*: „Učili jsme se od básníků" (Jakobson 1971, s. VI). Tato dichotomie Jakobsona-vědce a Jakobsona-přítele básníků byla podle Lehára základním inspiračním východiskem Jakobsonova výzkumu staročeské literatury. Jakobson byl totiž přesvědčen, že rytmické bohatství staročeské poezie může představovat plodný impulz pro českou básnickou tvorbu jeho současnosti:

> *Jakobson-literární vědec byl podněcován k zájmu o středověk moderním uměním a od třicátých let sílící potřebou obrany základů české kultury; Jakobson-přítel českých básníků byl zaujat myšlenkou, že rytmické bohatství 14. století by mohlo blahodárně zapůsobit na moderní poezii* (Lehár 2005).

Jakobsonova paleobohemistického bádání se dotýká také Robert Dittmann v článku *K významu raně česko-židovských jazykových kontaktů v oblasti českých zemí pro diachronní bohemistiku* (2012), pojednávajícím o českých glosách ve středověkých hebrejských rukopisech bohemikální provenience. Jakobsonův zájem o české glosy v heb-

3 Tendenci k používání vojenského lexika v Jakobsonových spisech analyzuje Tomáš Glanc v článku *Le lexique du linguiste. La langue des cours de R. Jakobson sur le formalisme russe (1935)*, viz Glanc 2003. Vojenské lexikum lze vysledovat jak v Jakobsonových vědeckých textech, tak v korespondenci. Jak si všiml i Aleksander Dmitriev (2002), tuto tendenci nacházíme v Jakobsonově korespondenci s Nikolajem Trubeckým. Materiály uložené v archivu *Roman Jakobson Papers* dokládají, že tento rys přetrvával i v Jakobsonových dopisech s Georgiem Vernadským z konce čtyřicátých let.

4 Článek je dostupný online: http://slovoasmysl.ff.cuni.cz/node/373.

OPEN ACCESS

rejském písemnictví se přitom datuje už od jeho studentských let v Moskvě. Tímto tématem se však Jakobson zabýval i po druhé světové válce, jak o tom svědčí jeho korespondence zejména s Václavem Chaloupeckým a Antonínem Stanislavem Mágrem. Jedním z frekventovaných témat jeho korespondence s Mágrem[5] jsou právě žádosti o obstarání jemu nedostupných textů nebo bibliografických odkazů týkajících se staročeských glos v hebrejských rukopisech. V dopise z 10. listopadu 1948 Jakobson Mágra informuje o své knize, kterou plánoval vydat v angličtině pod názvem *Czech in Medieval Hebrew Texts*: „Mám v podstatě hotovou knihu — Bohemika v hebrejských rukopisech 11.–13. století. Zabýval jsem se těmito věcmi a sbíral materiál od svých studentských let. Je tam mnoho nového a neočekávaného."[6] Jak výstižně poznamenal Robert Dittmann, konečné zhodnocení Jakobsonova plodného a dlouhodobého zájmu o staročeské glosy v hebrejských rukopisech je možné až po zveřejnění a kritickém zhodnocení jeho rukopisných materiálů (Dittmann 2014, s. 152).[7]

K poznání Jakobsonova paleobohemistického bádání může významně přispět právě studium jeho pozůstalosti. Nicméně jednou z hlavních překážek při zkoumání Jakobsonova působení v meziválečném Československu je nedostatek archivních materiálů v českých fondech: v pražském osobním archivu Romana Jakobsona v Literárním archivu Památníku národního písemnictví (LA PNP, fond Jakobson Roman Osipovič, 622) i v brněnském Archivu Masarykovy univerzity se jich dochovalo jen velmi málo.

Tento stav je způsoben několika faktory. Za prvé podmínkami, za nichž musel Jakobson v březnu 1939 rychle opustit zemi v důsledku nacistické invaze. Za druhé se o existenci některých archivních fondů donedávna nevědělo a o některých se možná stále ještě neví.[8] Za třetí, ani archivní fond *Roman Jakobson Papers* (MIT Distinctive Collections), který Giuseppe D'Ottavi označil za „jeden z nejdůležitějších a nejbohatších archivů lingvistů 20. století a archivů humanitních věd vůbec" (D'Ottavi 2018, s. 1), nebyl dosud dostatečně prozkoumán. Ačkoli byl při jeho zpracování odveden již velký kus práce a někteří badatelé, například Jindřich Toman, vybrané archivní materiály tohoto fondu publikovali (viz Toman 2017), jde stále o zpřístupnění pouze jeho malé části.[9]

5 Mágr je klíčovou postavou české žurnalistiky mezi dvěma světovými válkami. Jakobson s Mágrem spolupracoval již ve dvacátých letech, když začal publikovat v pražském deníku *Prager Presse*. Mágrova role při budování mezinárodní recepce české kultury byla zásadní. Klíčový byl jeho sloupek Kultur der Gegenwart (Dnešní kultura) v *Prager Presse*. Jakobson si Mágra jako novináře a redaktora hluboce vážil, o čemž svědčí jeho slova v článku *Věda a noviny v pojetí Mágrově*: „[Mágr] pochopil, že rychlá informace určená širokému obecenstvu, kterou poskytují nebo mají poskytovat noviny, musí zahrnovat vedle politického, hospodářského, uměleckého a sportovního dění také vědecký život" (Jakobson 2014, s. 251).

6 Dopis Romana Jakobsona Antonínu St. Mágrovi z 10. listopadu 1948. *Roman Jakobson Papers*, MIT, inv. č. 0072, kart. č. 44, slož. č. 7.

7 „Základem je Jakobsonův dlouholetý, avšak nikdy nedokončený projekt, který měl shromáždit a vyhodnotit české glosy ve středověkých hebrejských rukopisech z českého prostředí" (Toman 2017, s. 90).

8 Příkladem je archiv časopisu *Slavische Rundschau*, uložený v Literárním archivu Památníku národního písemnictví, který obsahuje dokumenty týkající se Jakobsonova působení v meziválečném Československu (viz Mecco 2022). Vydání výběru z těchto materiálů je plánováno na rok 2027.

9 Katalog fondu je k dispozici online: https://archivesspace.mit.edu/repositories/2/resources/633.

OPEN ACCESS

BRNĚNSKÁ LÉTA ROMANA JAKOBSONA

Jakobsonova kariéra na Masarykově univerzitě v Brně začala v akademickém roce 1933–1934 jeho jmenováním smluvním profesorem. V následujícím akademickém roce 1934–1935 byl jmenován řádným profesorem a na univerzitě působil až do svého odchodu do zahraničí v březnu 1939. Přestěhování do Brna představuje v Jakobsonově životě zlom a ukazuje na jeho záměr věnovat se akademické kariéře.[10]

Začátek Jakobsonova působení na Masarykově univerzitě se však neobešel bez značných obtíží. Způsoby, jakými byl ruský filolog zpočátku odmítán konzervativnějším křídlem brněnské filozofické fakulty, představil Glanc v knize *Formalistická škola a dnešní literární věda ruská* (Jakobson 2005). Ostrakizace, které byl Jakobson v Brně vystaven, a to jak ze strany některých členů Masarykovy univerzity, tak ze strany tehdejšího českého tisku, se nijak nelišila od té, které čelil po přistěhování do Prahy na počátku dvacátých let. Podporovateli Jakobsonovy kandidatury na pozici profesora Masarykovy univerzity byli Bohuslav Havránek, František Trávníček a Frank Wollman. Jejich doporučující návrh, vypracovaný 21. října 1932, v závěru zhodnotil Jakobsonovy badatelské úspěchy v Rusku a Československu takto: „Kandidát veškerou svou dosavadní vědeckou prací se ukázal dobrým teoretikem a bystrým pozorovatelem konkrétních faktů, schopností abstraktního myšlení a syntetického pojímání" (Jakobson 2005, s. 162). Naopak nesouhlasné byly reakce Antonína Beera, Františka Novotného, Eugena Dostála a Františka Chudoby, jež vyjádřili ve „votum separatum". V Chudobově případě lze pozorovat postoj, který je místy až xenofobní.

Jakobson však nebyl prvním Rusem, který působil na Masarykově univerzitě. Jsou známy nejméně dva další případy: v roce 1921 byl jmenován smluvním profesorem Masarykovy univerzity Sergij Vilinskij[11] a po kratší dobu na brněnské univerzitě působil také Nikolaj Durnovo,[12] který získal popularitu v českém akademickém kontextu díky Romanu Jakobsonovi a Petru Bogatyrevovi.[13]

10 Je třeba alespoň stručně navrhnout periodizaci Jakobsonova československého období, zahrnující léta 1920–1939. V tomto téměř dvacetiletí Jakobson prošel výrazným vývojem jak po stránce vědecké, tak společenské. Přestože přesun z Prahy do Brna představuje v jeho vývoji zásadní moment, jako skutečně přelomový lze označit spíše rok 1929, kdy Jakobson získal doktorský titul a stal se referentem časopisu *Slavische Rundschau*. Rok 1929 lze současně považovat za rok Jakobsonova rozchodu s formalistickou metodou.

11 Vilinskij pocházel z Besarábie a do Brna přišel po letech putování mezi Kazaní, Moskvou, Petrohradem, Oděsou a Sofií. Svým školením byl medievista, na Masarykově univerzitě však vyučoval ruský jazyk a literaturu (viz Pospíšil 2015).

12 Na rozdíl od Vilinského, jehož archivní fond je v Archivu Masarykovy univerzity obsáhlý, nelze Durnovo působení na Masarykově univerzitě přesně určit. V roce 1927 vydalo univerzitní nakladatelství Durnovu monografii *Vvedenie v istoriju russkogo jazyka* (*Úvod do dějin ruského jazyka*). Havránek, Trávníček a Wollmann uvádějí jako data Durnova působení na Masarykově univerzitě 7. únor 1925 — 7. prosinec 1926 (Jakobson 2005, s. 188).

13 Jakobson a Bogatyrev podporovali další ruské badatele, kteří emigrovali do Československa, a snažili se jim pomoci vybudovat si v českém prostředí novou akademickou existenci. Dne 5. listopadu 1926 Jakobson publikoval v *Prager Presse* článek k Durnovým padesátým narozeninám, v roce 1927 uveřejnil Bogatyrev v *Národopisném věstníku československém* podobný text.

OPEN ACCESS

V Jakobsonově případě byla rozhodující podpora ze strany B. Havránka, F. Trávníčka a F. Wollmana, kteří v roce 1936 podali návrh na zřízení stolice ruské filologie a na její obsazení Romanem Jakobsonem. Klíčová pasáž tohoto návrhu implicitně odkazuje na základní oblast Jakobsonova bádání, totiž slovanský středověk. Navrhovatelé tvrdili, že znalost ruského jazyka a kultury se ukazuje jako zásadní pro studium církevněslovanské tradice v českých zemích. Jakobson byl otevřeným zastáncem komparativního přístupu ke studiu staroslovanské poezie a v medievistice sdílel tento názor s historikem Antonem Florovským. Florovskij pocházel z Oděsy, v roce 1923 přišel do Prahy a začal se věnovat srovnávací historii. Prvním výsledkem jeho bádání bylo pojednání publikované v roce 1935 pod názvem *Čechi i vostočnye slavjane. Očerki po istorii russkočešskich otnošenij X.–XVIII. vv. Tom pervyj* (*Češi a východní Slované. Eseje k dějinám rusko-českých vztahů X.–XVIII. stol. První svazek*), o němž Jakobson nadšeně referoval v *Lidových novinách* (Jakobson 2014, s. 102–103), a ocenil Florovského metodologii a jeho badatelské výsledky. Jakobson vedl na brněnské univerzitě několik kurzů věnovaných rusko-českým vztahům jak z poetologického, tak z historického hlediska, např. kurzy *Srovnávací analýza ruské a české poezie* (letní semestr 1934–1935) nebo *Dějiny česko-ruských kulturních kontaktů* (zimní i letní semestr 1935–1936).[14]

Bádání o Jakobsonově brněnské době by podstatně usnadnila katalogizace archiválií, zejména jeho sešitů, nahrávek jeho přednášek či jejich přepisů, jež jsou uloženy ve fondu *Roman Jakobson Papers*. Ačkoli se tyto početné materiály týkají převážně Jakobsonova amerického období, ve zmiňovaném fondu se dochovaly i některé jeho sešity z brněnského období, které Jakobson získal zpět až po druhé světové válce (viz dále). Z Jakobsonova brněnského období byl ovšem zatím publikován jediný text (viz ed. Glanc 2005). Ke dvěma již výše zmíněným Jakobsonovým badatelským tématům, totiž k prozódii a staročeskému verši, se ve fondu *Roman Jakobson Papers* dochovaly tři sady sešitů jeho přednášek či konceptů přednášek s názvy *Srovnávací rozbor ruského a českého verše* (datován 1934);[15] *Česká středověká poezie* (datován 1934) a *Česká literatura raného středověku* (datován 1936–1937).[16]

14 Seznamy přednášek Masarykovy univerzity od roku 1919 do roku 1949 jsou v digitalizované podobě dostupné zde: https://www.archiv.muni.cz/fondy-a-sbirky/digitalizovane-tiskoviny/seznamy-prednasek

15 *Roman Jakobson Papers*, MIT, inv. č. 0072, kart. č. 31, slož. č. 61–69. Text se dochoval jako autograf zapsaný do pěti školních sešitů a je rozdělen do deseti částí. Samostatné badatelské téma představuje srovnání obsahu těchto sešitů s dalšími Jakobsonovými texty z dvacátých let, například se *Základy českého verše*.

16 *Roman Jakobson Papers*, MIT, inv. č. 0072, kart. č. 31, slož. č. 81. Text se dochoval jako autograf zapsaný do školního sešitu. Ve srovnání s rovněž rukopisně dochovaným textem *Česká středověká poezie* se tento jeví jako mnohem disparátnější, má spíše podobu nesouvislých Jakobsonových poznámek a výpisků. Na začátku sešitu je vložen volný lístek, na němž je Jakobsonovou rukou zapsán program kurzu:

> Periodizace stč. literatury (raný středověk) ve srov. s periodizací čes. výtvarného umění a čes. dějin.
>
> Literatura psaná a ústní, jejich vzájemný poměr v čes. středověku, stopy stč. ústní poezie; problém rekonstrukce pračeských folklorních forem.
>
> Pojem literárního díla; estetická funkce v středověku, hierarchie literárních druhů.

OPEN ACCESS

Podle seznamů přednášek brněnské univerzity byly dva Jakobsonovy kurzy věnovány české středověké poezii, *Staročeské básnictví* (zimní a letní semestr 1937–1938) a *Česká literatura posledních Lucemburků. Rozbor staročeské lyriky* (zimní semestr 1938–1939), a jeden církevněslovanské literatuře české redakce *České básnictví IX.–XI. století* (letní semestr 1938–1939). Otázkou tedy zůstává, kdy a zda vlastně Jakobson realizoval univerzitní přednášku s názvem *Česká středověká poezie*, zaznamenanou v rukopise datovaném rokem 1934.

Důležitým pramenem v této souvislosti je referát *Nový pohled na staročeské básnictví*, uveřejněný v *Lidových novinách* 30. března 1935.[17] Referuje o Jakobsonově přednášce o české středověké poezii proslovené v přednáškovém cyklu pořádaném Skupinou výtvarných umělců v Brně[18] a konaném přímo v místnostech filozofické fakulty:[19]

> *V cyklu přednášek o středověkém umění, které Skupina výtvarných umělců v Brně pořádá v místnostech filozofické fakulty, promluvil ve čtvrtek 28. t. m. profesor Roman Jakobson před četným shromážděním o české středověké poezii. Mohlo-li se na začátku zdáti, že přednáška jest založena jako polemika proti českému literárnímu dějepisu druhé poloviny XIX. století, který svými hledisky jen obsahovými, svým zvráceným zájmem o látkovou originálnost, konečně hlavně svou naturalistickou estetikou znemožnil umělecké chápání staročeského básnictví u laiků i poetů* [...], *vyvinul se brzy výklad prof. Jakobsona, mnohonásobně zasloužilého o lepší poznání naší staré a nejstarší slovesnosti, ve velice originální, osobitý a především podnětný rozbor kladných hodnot české poezie věku XIV. a prvních let století XV.* ([Novák] 1935, s. 9).

V novinovém referátu jsou dále vyjmenovány staročeské texty probírané v přednášce, které odpovídají obsahu rukopisu z roku 1934: vybrané skladby *Hradeckého ru-*

Kritéria českosti středověkého literárního díla, jazyková otázka, otázka původnosti, původ autorův, prostředí, v němž a pro něž dílo vzniklo.
Církevní slovanština a latina jako jazyky české literatury v raném středověku.
Poměr stč. literatury k německé literatuře českých zemí a k německé literatuře vůbec; otázka české kulturní orientace v raném středověku, význam Byzance.
Zlomkovitost literárního odkazu čes. raného středověku, její příčiny a otázka literárního vývoje.
Českocírkevněslovanská literatura, její historické předpoklady, vývoj a význam.
Rozbor českocírkevněslov. rukopisů (Kijevské listy, Pražské zlomky, glosy vídeňské a svatořehořské) a otázka osobitosti církevněslov. tradice na české půdě.
Velkomoravská překladová literatura, její povaha a rozsah; složka řecká a latinská. (*Roman Jakobson Papers*, MIT, inv. č. 0072, kart. č. 31, slož. č. 81.)

17 Autor referátu je podepsán šifrou „ne“, kterou často používal Arne Novák (viz ed. Opelík 2000, s. 564). Novák často referoval v *Lidových novinách* o aktivitě R. Jakobsona nebo Pražského lingvistického kroužku, lze tedy uvažovat o jeho autorství i u tohoto referátu.

18 Jakobsonova spolupráce s brněnskou Skupinou výtvarných umělců by mohla být předmětem samostatné studie.

19 V sedmé části rukopisu je pasáž, která naznačuje, že se Jakobsonova přednáška (nebo alespoň její část) konala v Ostravě: „Jsme tu u prahu doby husitské a rád bych řekl několik slov o této době a její poezii právě v Ostravě, na prahu Slezska.“ O Jakobsonově přednášce v Ostravě se však nepodařilo najít žádné informace.

OPEN ACCESS

kopisu (*Pláč Panny Marie*, *Desatero kázánie Božie*, *Satiry o řemeslnících a konšelích*), *První staročeský spor duše s tělem*, *Píseň veselé chudiny*, staročeský *Život sv. Kateřiny*. Podle Nováka Jakobson, charakterizovaný jako „filolog umělecky cítící i pronikavý znalec staročeské literatury", velice dovedně kombinoval „obě stanoviska, jimiž ruská věda literární pracuje nejúspěšněji: sociologický rozbor společenských vrstev, jež staročeské básnictví vytvořily a za své přijaly, s formalistickým zhodnocením, v němž Jakobson sám jest uznaným mistrem" (tamtéž). V závěru přednášky se Jakobson zabýval vztahem husitství k básnictví, architektuře a malířství předchozí doby. Součástí přednášky byla recitace vybraných úryvků staročeských veršovaných skladeb v originále v podání Niny Balcarové.[20]

OSUDY BRNĚNSKÝCH SEŠITŮ

Jakobsonovu první zkušenost univerzitního působení, kterou získal na Masarykově univerzitě v Brně, nečekaně přerušila nacistická invaze do Československa. Jakobson musel Brno opustit narychlo a mohl si s sebou vzít jen omezené množství svých rukopisů, které „vtěsnaly se do objemné české aktovky" (Jakobson — Trubeckoj 1985, s. VI), jak sám vzpomíná v úvodu edice své korespondence s Nikolajem Trubeckým. Představu o tom, jak Jakobson získával své rukopisy, které zůstaly v Československu, umožňuje jeho korespondence s Antonínem St. Mágrem, Václavem Chaloupeckým a Miroslavem Novotným. V dopise z 5. května 1948 Jakobson napsal Chaloupeckému:

> *Rád bych dokončil také své studie o středověkém českém básnictví v jazyce staroslověnském a českém a o poměru československé lidové poezie k ústní tradici ostatních slov. národů. Ale dokončení těchto prací záleží na Mukařovském, kterého jsem před odjezdem z Prahy v r. 1939 požádal, aby je uschoval, a který mi je ještě, bohužel, nevrátil. Doufám však, že konečně své materiály dostanu a budu pak moci splatit svůj dluh české medievistice.*[21]

O této záležitosti se zmiňuje i v dopise Mágrovi z téhož dne:

> *Moc by se mi chtělo dodělat mé studie o různých problémech staročeského písemnictví a folkloru. Ale, bohužel, nemám tu své rukopisné materiály, nepostradatelné pro skutečné dokončení práce. Mukařovský, kterému jsem je dal schovat v roce 1939, odevzdal je do Národního muzea a nehne prstem, aby mi je vrátil. Bolí mě to a prosím o pomoc v dopisech, které zároveň píšu jemu, Havránkovi a ministru Clementisovi. Dobře víte, milý příteli, co znamená pro vědce postrádat vlastní*

20 Nina Balcarová recitovala i na druhé akci věnované staročeské literatuře, která se konala 15. března 1939, jak je uvedeno ve sloupku Dnes a zítra, viz *Lidové noviny*, 1939, č. 133, 14. 3., s. 9: „Večer staročeské poezie v Brně na filozofické fakultě na Sirotčí 7 bude zítra ve středu o 19:30 hod. Bude přednášet prof. dr. Roman Jakobson a recitovat paní Nina Balcarová."

21 Dopis Romana Jakobsona Václavu Chaloupeckému z 5. května 1948. *Roman Jakobson Papers*, MIT, inv. č. 0072, kart. č. 40, slož. č. 32.

OPEN ACCESS

materiály nutné pro pokračování badání. Můžete-li mi v té věci pomoci, budu Vám nesmírně vděčen.[22]

Naléhavost, s jakou Jakobson žádal o zaslání svých rukopisů, i naprostou absenci odpovědi ze strany Mukařovského zaznamenal také Ondřej Sládek, který zmiňuje přerušení vztahů mezi oběma vědci po druhé světové válce (Sládek 2021, s. 182). V dopise Antonínu Mágrovi z 24. května téhož roku Jakobson zdůrazňuje, že Mukařovský a Havránek na jeho žádosti o pomoc při navrácení rukopisů nereagovali, a nazývá jejich chování „opravdu nezodpovědným lajdáctvím".[23] Kromě zklamání z chování československých kolegů se v obou výše citovaných dopisech z 5. května 1948 objevuje ještě jeden důležitý detail, a to Jakobsonova touha dokončit své studie o českém středověkém básnictví: „Moc by se mi chtělo dodělat mé studie o různých problémech staročeského písemnictví a folkloru".[24] Při charakteristice tohoto projektu píše přímo o svém „dluhu české medievistice". Na konci čtyřicátých let byl zjevně Jakobsonův záměr systematičtějšího studia staročeské literatury stále aktuální, jak ukazují i jeho práce věnované staročeským glosám v hebrejských středověkých rukopisech.

Klíčovou roli v Jakobsonově získání jeho rukopisů z Národního muzea v Praze, kde byly během druhé světové války ukryty, zpět do jeho vlastnictví nakonec sehrál pracovník Národního muzea Miroslav Novotný. Jak je zřejmé z dopisů uložených v archivu *Roman Jakobson Papers*, Jakobson požádal Novotného o navrácení rukopisů v květnu 1948. Pátrání po těchto dokumentech naráželo na mnohé obtíže, takže bylo ukončeno až v listopadu téhož roku: 10. listopadu Jakobson informoval Mágra, že své rukopisy obdržel, nicméně potvrzení Novotnému o přijetí zásilky bylo odesláno až 7. prosince.[25] Ačkoli neexistuje žádný seznam materiálů, které byly Jakobsonovi do New Yorku zaslány, lze se domnívat, že sešit, v němž se nachází text nazvaný *Česká středověká poezie*, byl právě mezi těmito materiály. Pro to svědčí také skutečnost, že Jakobson v korespondenci s Mágrem opakovaně zdůrazňuje téma rukopisů, totiž české středověké básnictví.

Jakobsonův text *Česká středověká poezie* obsahuje teze toho, co podrobněji rozvedl v pojednáních publikovaných v téže době, především ve stati *Verš staročeský* (1934), v níž se pokusil systematizovat prozodické formy staročeské poezie, a ve článku *O cestách k české poezii gotické*, který vyšel v roce 1936 v časopise *Život*.

22 Dopis Romana Jakobsona Antonínu St. Mágrovi z 5. května 1948. *Roman Jakobson Papers*, MIT, inv. č. 0072, kart. č. 44, slož. č. 7.

23 Dopis Romana Jakobsona Antonínu St. Mágrovi z 24. května 1948. *Roman Jakobson Papers*, MIT, inv. č. 0072, kart. č. 44, slož. č. 7.

24 Dopis Romana Jakobsona Antonínu St. Mágrovi z 5. května 1948. *Roman Jakobson Papers*, MIT, inv. č. 0072, kart. č. 44, slož. č. 7.

25 Dopis Romana Jakobsona Miroslavu Novotnému z 7. prosince 1948. *Roman Jakobson Papers*, MIT, inv. č. 0072, kart. č. 44, slož. č. 25.

OPEN ACCESS

ČESKÁ STŘEDOVĚKÁ POEZIE

Rukopisně dochovaný text *Česká středověká poezie* se nabízí číst v souvislosti s jinými texty o českém středověku, které Jakobson vydal na přelomu dvacátých a třicátých let 20. století, jako důležitou součást jeho paleobohemistického bádání. Cílem této závěrečné části tedy je alespoň stručně charakterizovat jeho vztah k dalším Jakobsonovým pracím věnovaným staročeské poezii z téhož období.

Základní otázkou při analýze tohoto textu je jeho žánrová příslušnost. Sám Jakobson ho v jeho závěru charakterizuje jako souhrn „letmých poznámek nebo přehled o středověké poezii české". Podobně Glanc uvádí různé možnosti čtení Jakobsonových přednášek a konstatuje, že vzhledem k absenci vyhraněné metodologie by bylo možné je číst jako „archeologii humanitních věd" (Jakobson 2005, s. 120). Z kompozičního hlediska má text dvě části: programový úvod, po němž následuje pokus o předběžnou kontextualizaci českého gotického a husitského básnictví.

Úvodní téma přednášky se týká nezájmu soudobých Čechů o staročeskou literaturu. Jakobson tuto situaci označuje za všeobecnou „stagnaci". Tuto stagnaci konstatuje i Jan Lehár (2005) s poukazem na krizi českého kulturního vědomí po skončení první světové války a absenci vědeckého zájmu o staročeskou literaturu. Stagnaci paleobohemistického bádání Jakobson dokládal také jeho zasazením do mezinárodního kontextu, neboť v zahraničí bylo studium středověké literatury naopak bouřlivě se rozvíjejícím oborem, jak zdůraznil také v článku *O cestách k české poezii gotické*: „[…] zájem o středověkou literární tradici v zemích románských, germánských anebo v Rusku je nesrovnatelně živější a podstatnější pro novodobé umění než v Československu" (Jakobson 1995, s. 272). Jak jsme už zmínili, Jakobson přišel do prostředí, v němž paleobohemistika nezaznamenala oproti výsledkům dosaženým v 19. století prakticky žádný vývoj. Nezájem o staročeskou poezii Jakobson vytýkal českému čtenáři již v úvodu ke knize *Nejstarší české písně duchovní*, kterou vydal v roce 1929. V něm zdůrazňoval bohatství a význam staročeské literatury, i to, že její dochování je bohužel prokazatelně jen velmi fragmentární:

> *Co však je nám známo z tohoto období? Zbyly skrovné úryvky, uchovávající celkem v několika stech verších, z velkolepého cyklu legend a apokryfů, který, soudě podle jeho latinského pramene a podle těchto zbytků, tvořil nejméně šest až osm tisíc veršů, a dále známe asi čtyři tisíce veršů Alexandreidy, což je jenom něco kolem dvou pětin památky. To je vše.* […] *Všechny úvahy nás nutí k domněnce, že český básnický repertoár byl ještě nesrovnatelně širší a bohatší, než je to, co z něho zbylo* (Jakobson 1985, s. 355).

Dobový nezájem o staročeskou literaturu spočíval podle Jakobsona v tom, že k pochopení díla lze dojít pouze skrze „vžívání se" do něj. V roce 1934 publikoval v časopise *Volné směry* slavný článek *Co je poezie?*, v němž poprvé formuloval pojem „poetická funkce", odvozený od ruského formalistického pojmu „literaturnost'". Jednou z hlavních Jakobsonových tezí v přednášce *Česká středověká literatura* je, že recepce staročeské literatury v meziválečné době byla totální negací její poetické funkce. Při demonstraci rozdílů mezi dominantami literárních epoch zdůrazňuje autonomii staročeské literatury jako zkoumaného předmětu. Nejde přitom o přístup vylučující či

OPEN ACCESS

vydělující, ale o přístup holistický: jednotlivé epochy české literatury je třeba vnímat v jejich autonomii, ale zároveň i jako součásti celku.

Jakobson nacházel ve dvacátých a třicátých letech 20. století příhodnou situaci pro přijetí české středověké poezie, podporovanou její blízkostí k soudobé poezii. Toto propojení středověké a současné poezie vysvětluje v úvodní, programové stati edice *Prvního staročeského sporu duše s tělem* pomocí darwinistické metafory: „[...] moderní rafinovaná báseň se má ke skladbě středověku, jako se má kulomet k luku" (Jakobson 1927, s. 10). Jakobsonova myšlenka, že umění je součástí sociální stavby, se objevuje také v jeho článku *Co je poezie?* z roku 1934, v němž se odkazuje na Tyňanova, Šklovského a Mukařovského:

> *Ani Tyňanov, ani Mukařovský, ani Šklovský, ani já nehlásáme soběstačnost umění, nýbrž ukazujeme, že umění je součástí sociální stavby, složkou souvztažnou s ostatními složkami, složkou proměnlivou, neboť se stále dialekticky mění i okruh umění i jeho vztah k ostatním úsekům sociální struktury* (Jakobson 1995, s. 31).

Jakobson spojil českou středověkou poezii se třemi funkcemi, které se vzájemně holisticky doplňují: poetickou, sociální a identitní. Ve druhé části editovaného rukopisného textu Jakobson analyzuje některé rysy staročeské poezie. Gotická poezie je v něm ztotožněna s „rimbaudovskou" symbolikou.[26] Husitství naproti tomu identifikuje jako počátek moderních dějin a dějinný moment, v němž tradice a inovace koexistují v dialektickém komplexu: husitská literatura je vyvrcholením literatury gotické.

Česká středověká poezie představuje jeden z klíčových textů v rámci Jakobsonových československých aktivit. Jakobsonův přístup je založen na důsledné aplikaci poetologických, kulturně-historických a ideových souřadnic, skrze něž staročeskou poezii interpretuje nikoli jako statický a uzavřený korpus, nýbrž jako dynamický prvek širšího literárního a společenského provozu. Rukopis přednášky, již zde poprvé publikujeme, neslouží pouze jako „letmé poznámky nebo přehled" dějin staročeské poezie, ale rovněž jako kritická reflexe metodologických limitů dobového literárněvědného diskurzu. Přednáška *Česká středověká poezie* představuje nejen cenný bohemistický materiál, ale vybízí rovněž k pokračování jakobsonovského výzkumu, s cílem zpřístupnit jeho práce věnované paleobohemistice a pokračovat v debatě započaté Janem Lehárem o Jakobsonově přínosu české medievistice.

26 Jakobson píše: „Pojetí světa jako soustavy tajuplných spojitostí, Rimbaudových correspondances je podstatným požadavkem symbolismu a zejména symbolismu gotického". Výraz „Rimbaudovy correspondances" není zcela jasný. V kontextu francouzského symbolismu je koncept „correspondance" spojován s poezií Charlese Baudelaira (jenž napsal slavný stejnojmenný sonet), nikoli s poezií Rimbaudovou. Vysvětlení tohoto výrazu lze nalézt ve sbírce přednášek uvedených Lévi-Straussem *Six leçons sur le son et le sens* (*Sešit přednášek o zvuku i smyslu*), kde Jakobson referuje o „synestetické korespondenci" mezi zvukem a jeho symbolickou hodnotou (Jakobson 1976, s. 118–119).

OPEN ACCESS

ARCHIVNÍ ZDROJE

Fond *Roman Jakobson Papers*, Massachusetts Institute of Technology (č. fondu 0072), karton č. 40, složka č. 32, Václav Chaloupecký; karton č. 44, složka č. 7, Antonín St. Mágr; karton č. 44, složka č. 25, Miroslav Novotný; karton č. 31, složka č. 72, Česká středověká poezie, 1934; karton č. 31, složka č. 61–69, Srovnávací rozbor ruského a českého verše, 1934; karton č. 31, složka č. 81, Česká literatura raného středověku, 1936–1937.

LITERATURA

Bogatyrev, Petr: Prof. Dr. N. N. Durnovo. *Národopisný věstník československý* 20, 1927, č. 1, s. 76–77.

D'Ottavi, Giuseppe: Les „Roman Jakobson Papers" au Massachusetts Institute of Technology. *Genesis*, 2018, č. 47 <http://journals.openedition.org/genesis/3182>.

Dittmann, Robert: K významu raně česko-židovských jazykových kontaktů v oblasti českých zemí pro diachronní bohemistiku. *Listy filologické* 135, 2012, č. 3–4, s. 259–285.

Dittmann, Robert: Roman Jakobson's Research into Judeo-Czech. In: Tomáš Kubíček (ed.): *Roman O. Jakobson: A Work in Progress*. Palacký University, Olomouc 2014, s. 145–153.

Dmitriev, Aleksander: Le contexte européen (français et allemand) du formalisme russe. *Cahiers du monde russe* 43, 2002, č. 2–3, s. 423–440.

Dnes a zítra. *Lidové noviny* 47, 1939, č. 133, 14. 3., s. 9. [nepodepsáno]

Florovskij, Anton: *Čechi i vostočnye slavjane. Očerki po istorii češko-russkich otnošenii X.–XVIII. vv. Tom prevyj*. Práce Slovanského ústavu v Praze, Praha 1935.

Glanc, Tomáš: Le lexique du linguiste. La langue des cours de R. Jakobson sur le formalisme russe (1935). *Cahiers de l'ILSL*, 2003, č. 14, s. 121–132.

Jakobson, Roman: *Novejšaja russkaja poezija. Nabrosok pervyj. Viktor Chlebnikov*. Tipografija Politika, Praha 1921.

Jakobson, Roman: *O češskom stiche preimuščestvenno v sopostavlenii s russkim*. OPOJAZ — MLK Gosudarstvennoe izdatel'stvo, Berlin — Moskva 1923.

Jakobson, Roman: *Základy českého verše*. Odeon, Praha 1926.

Jakobson, Roman: *Selected Writings. Volume II: Word and Language*. De Gruyter Mouton, Berlin — New York 1971.

Jakobson, Roman: *Six leçons sur le son et le sens*. Les éditions de minuit, Paris 1976.

Jakobson Roman: *Selected Writings. Volume VI: Comparative Slavic Studies. The Cyrillo-Methodian Tradition. Part I.*, ed. Stephen Rudy. De Gruyter — Mouton, Berlin — Boston 1985.

Jakobson, Roman: *Poetická funkce*, ed. Miroslav Červenka. H & H, Jinočany 1995.

Jakobson, Roman: *Formalistická škola a dnešní literární věda ruská: Brno 1935*, ed. Tomáš Glanc. Academia, Praha 2005.

Jakobson, Roman: *Selected Writings. IX, Completion Volume Two, Uncollected Works, 1916–1943. Part Two, 1934–1943*, ed. Jindřich Toman. De Gruyter — Mouton, Berlin — Boston 2014.

Jakobson, Roman — Petíra, Stanislav (ed.): *Spor duše s tělem — O nebezpečném času smrti*. Ladislav Kuncíř, Praha 1927.

Jakobson, Roman — Trubeckoj, Nikolaj: *N. S. Trubetzkoy's Letters and Notes*. De Gruyter — Mouton, Berlin — Boston 1985.

Lehár, Jan: Co dal Roman Jakobson české medievistice. *Slovo a smysl* 2, 2005, č. 5, s. 231–240 <http://slovoasmysl.ff.cuni.cz/node/373>.

Mecco, Martina: Roman Jakobson and Slavische Rundschau. *Cahiers Ferdinand de Saussure*, 2022, č. 75, s. 83–100.

Mecco, Martina: „Il verso ceco ricorda il suono di una raganella". Roman Jakobson rivoluzionario della prosodia ceca. *Slavia. Rivista trimestrale di cultura*, 2024, č. 3, s. 147–156.

OPEN ACCESS

Mukařovský, Jan: Základy českého verše. *Naše řeč* 10, 1926, č. 7, s. 212–221.

[Novák, Arne]: Nový pohled na staročeské básnictví. *Lidové noviny* 43, 1935, č. 163, 30. 3., s. 9 (podepsáno „ne“).

Opelík, Jiří a kol.: *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*. Academia, Praha 2000.

Pospíšil, Ivo: Naučnaja sud'ba Sergija Vilinskogo. Samorealizacija učenogo-emigranta v čužoj srede. *Pytannia literaturoznavstva*, 2015, č. 92, s. 35–46.

Sládek, Ondřej: Structural Poetics in Motion: Jan Mukařovský and Roman Jakobson. *RUS* 12, 2021, č. 19, s. 172–188.

Svejkovský, František: Roman Jakobson and Old Czech Literature. In: Daniel Armstrong — Cornelis Hendrik van Schooneveld (eds.): *Roman Jakobson: Echoes of his Scholarship*. De Gruyter, Boston 1977, s. 453–472.

Toman, Jindřich: *Angažovaná čítanka Romana Jakobsona*. Karolinum, Praha 2017.